

“CENTAUREA IBERICA ” O‘SIMLIGINING BIOLOGIK AHAMIYATI

Ilxomjon Xayriyev Abdurahmonovich

Namangan davlat texnika universiteti qoshidagi

1-sonli akademik litseyi o‘qituvchisi

E-mail: ilxomjonxayriyev@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada dorivor *Centaurea iberica* o‘simligining inson hayotidagi o‘rni, ularning tarixiy va zamonaviy tibbiyotdagi ahamiyati yoritilgan. Xalq tabobati va zamonaviy tibbiyotda foydalanish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, *Centaurea iberica* o‘simligining biologik faol moddalarga boyligi va istiqbolli dorivor manba sifatidagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: *Centaurea iberica*, ko‘ztikan, Xiron, konyunktivit, ksenofit, flavonoid, saponin, knitsin, antiseptik, analgetik.

Kirish

O‘simliklar dunyosi, jumladan, dorivor o‘simliklar ham tabiat boyliklaridan biri hisoblanadi. Ular turli organik moddalardan iborat. Bu moddalar ma’lum vazifalarni bajaradi. O‘simliklardan xalq xo‘jaligida qurilish materiallari, oziq-ovqat dorivor preparatlar sifatida qo‘llaniladi. O‘zbekiston dunyoda o‘zining o‘simliklar dunyosi xilma-xilligi bilan ajralib turadi.

Kimyo faning nihoyatda taraqqiy qilishi, ayniqsa yangi kimyoviy birikmalar, jumladan sintez qilish yo‘li bilan olinayotgan tez va yaxshi ta’sir etuvchi dori moddalar ishlab chiqarilayotganiga qaramay, dorivor o‘simliklar o‘z qimmatini yo‘qotgani yo‘q

Bizning ilmiy izlanishimiz *Centaurea iberica* o‘simligini kimyoviy tahlil qilishga qaratilgan. *Centaurea iberica* o‘simligi dorivor tarkibi, tibbiyotdagi ahamiyati o‘rganilib, organizmga ta’siri o‘rganildi.

Asosiy qism

Centaurea iberica va uning turkumiga kiruvchi o‘simliklar ming yillar davomida insoniyatga xizmat qilib kelgan. Uning nomi bilan bog‘liq afsonalardan tortib, buyuk hakimlar tavsiyalarigacha bo‘lgan tarix juda qiziq. O‘simlikning ilmiy nomi *Centaurea* qadimgi yunon mifologiyasidagi Sentavr Xiron (Chiron) nomi bilan bog‘liq. Rivoyat qilinshicha, Xiron Gerkulesning zaharli o‘qi bilan yaralanganida, aynan shu turkumga kiruvchi o‘simlik (ko‘ztikan) sharbati yordamida o‘z jarohatini davolagan. Shu sababli, qadimgi dunyoda bu o‘simlik "yaralarni bitkazuvchi mo‘jiza" hisoblangan. Buyuk olim va tabib Abu Ali ibn Sino o‘zining "Tib qonunlari" asarida ko‘ztikan turkumiga kiruvchi o‘simliklarning xususiyatlarini batafsil bayon etgan. Ibn Sino bu o‘simlikni jigar va taloq yo‘llaridagi tiqilmalarni ochish uchun tavsiya qilgan. Qadimgi Sharq tabobatida uning damlamasi surunkali isitmani tushirish va organizmni "tozalash"

uchun ishlatilgan. Jigar faoliyatini tiklash xususiyati tufayli sariq kasalligiga chalingan bemorlarga berilgan. Rim imperiyasi va o'rta asrlarda jang maydonlarida bu o'simlik askarlarning ajralmas hamrohi bo'lgan. Jangda olingan chuqur yaralarga o'simlikning maydalangan barglari bosilgan. Bu nafaqat qonni to'xtatgan, balki jarohatning yiringlashini (antiseptik xususiyati tufayli) oldini olgan. Ba'zi manbalarda ilon chaqqanida yoki zaharli hasharotlar chaqqanida o'simlik ildizidan tayyorlangan qaynatmalar zahar kuchini kesish uchun ichilgani aytiladi. Qadimgi xalq tabobatida (ayniqsa Yevropa va Markaziy Osiyoda) ko'ztikan gullaridan tayyorlangan suvli damlama bilan ko'z yuvilgan. Bu usul ko'z charchog'ini olish, shamollashni (konyunktivit) davolash va ko'rish qobiliyatini o'tkirlashtirish uchun qo'llanilgan. Bugungi kunda ham ko'z tomchilari tarkibida ko'ztikan ekstraktini uchratish mumkin.

Tabiiy ekotizimlarda *Centaurea iberica* muhim bo'g'in hisoblanadi. Guli asalarilar va boshqa changlatuvchi hasharotlar uchun boy nektar va chang manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu esa atrof-muhitda bioxilma-xillikni saqlashga yordam beradi. Kuchli ildiz tizimi tufayli tuproq eroziyasining oldini olishda qatnashadi. Ba'zi hududlarda o'simlikning gullaridan tabiiy sariq bo'yoq olishda foydalaniladi. Bu bo'yoq matolarni bo'yashda ekologik toza xomashyo hisoblanadi.

Xalq tabobatida va zamonaviy fitoterapiyada *Centaurea iberica* turli maqsadlarda qo'llaniladi. Antiseptik va yallig'lanishga qarshi husuiyatga ega bo'lib o'simlik tarkibidagi flavonoidlar va seskviterpen laktonlar yallig'lanishni kamaytirish va jarohatlarni tezroq bitkazish xususiyatiga ega. Tarkibidagi achchiq glikozidlar hazm qilish tizimi faoliyatini rag'batlantiradi va ishtahani yaxshilaydi. Buyrak va siydik yo'llari kasalliklarida organizmdan ortiqcha suyuqlikni chiqarib tashlashga yordam beradi. *Centaurea iberica* tarkibi shifobaxshlik xususiyatlarini belgilab beruvchi moddalarga boy. Alkaloidlar va Saponinlar murakkab metabolik regulyatorlar bo'lib o'simlik uchun oqsillar sintezida azot zahirasi va zararli hasharotlardan himoya (achchiq ta'mi orqali) vazifasini o'taydi. Tibbiyotda markaziy asab tizimiga ta'sir qilib, og'riqni qoldiruvchi (analgetik) va qon bosimini tartibga soluvchi sifatida foydalaniladi. Saponinlar hujayra membranalarining o'tkazuvchanligini oshiradi. Bu esa boshqa dori vositalarining (masalan, flavonoidlarning) qonga va hujayralarga osonroq kirishini ta'minlovchi "o'tkazgich" vazifasini bajaradi. Ular balg'am ko'chiruvchi va xolesterin darajasini pasaytiruvchi ta'sirga ega. Organizmda oksidlanish jarayonida "erkin radikallar" (noturg'un molekulalar) hosil bo'lib, ular sog'lom hujayra membranalarini va DNKni parchalaydi. Flavonoidlar o'zining kimyoviy tuzilishi tufayli bu radikallarni "tutib oladi" va zararsizlantiradi. P-vitamin qon tomirlarning (kapillyarlarning) elastikligini oshiradi va ularning mo'rtlashib ketishining oldini oladi. Bu yurak-qon tomir tizimi uchun juda muhimdir. Flavonoidlar organizmdagi maxsus fermentlarni (masalan, siklooksigenaza) bloklab, yallig'lanish jarayonlarini va shishlarni kamaytiradi. Knitsin asosan *Centaurea* turkumiga xos

bo'lgan seskviterpen laktoni bo'lib, u o'simlikning eng qimmatli komponentlaridan biri hisoblanadi. Knitsin patogen bakteriyalar va zamburug'larning oqsillar bilan bog'lanib, ularning ko'payish siklini to'xtatadi. Bu esa teridagi yaralar va ichki infeksiyalarga qarshi kurashishda yordam beradi. Knitsin o'ta achchiq modda bo'lib, til uchidagi retseptorlarga ta'sir qilishi orqali reflektor ravishda me'da shirasi va o't (safro) ajralishini kuchaytiradi. Bu ishtahani ochish va ovqat hazmini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy izlanishlar knitsinning ba'zi zararli hujayralar (shu jumladan o'sma hujayralari) o'sishini tormozlash qobiliyatini o'rganmoqda, bu esa uning farmakologiyadagi kelajagini ko'rsatib beradi.

Xulosa. *Centaurea iberica* shifobaxshlik xususiyatlarini belgilab beruvchi moddalarning ahamiyati shundaki, ular alohida-alohida emas, balki birgalikda (sinergik) ishlaydi. Masalan, saponinlar hujayra yo'lini ochib bersa, flavonoidlar uni himoya qiladi, knitsin va alkaloidlar esa mikroblar bilan kurashib, metabolik jarayonlarni boshqaradi. Bu o'simlikni murakkab va samarali tabiiy dori majmuasiga aylantiradi. *Centaurea iberica* o'simligi biologik jihatdan ham shifobaxsh, ham chidamli o'simlik bo'lib, ekotizim barqarorligini ta'minlashda va xalq tabobatida muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Nukus-farm", "Zomin-farm", "Kosonsoy-farm", "Sirdaryo farm", "Boysun-farm" va "Parkent-farm" erkin iqtisodiy zonalarini tashkil etish to'g'risida: PF-5032-son Farmon, 2017-yil 3-may. – Toshkent, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Respublika farmatsevtika sanoatini jadal rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida": PQ-2911-son Qaror, 2017-yil 20-aprel. – Toshkent, 2017.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklarni muhofaza qilish, madaniy holda yetishtirish, qayta ishlash va mavjud resurslardan oqilona foydalanish chora-tadbirlari to'g'risida": Qaror. – Toshkent, 2020.
4. Ibragimov A.Y. O'zbekiston florasining boyligi va xilma-xilligi. Dorivor o'simliklar resursshunosligi: tushuncha va vazifalari. – Toshkent, 2014.
5. R. Joujeh, S. Zaid, and S. A.-A. Mona, "Phytochemical Analysis, Total Phenolic Content, Hemolytic and Anti-hemolytic Activities of *Centaurea iberica* (Asteraceae)," *Basic and Applied Sciences - Scientific Journal of King Faisal University*, pp. 31–35, Oct. 2024, doi: 10.37575/b/sci/242068.
6. H. Bibi, J. Iqbal, B. Abbasi, and S. Kanwal, "Centaurea iberica trevir. Ex spreng. Phytochemical content and evaluation of cytotoxicity, phytotoxicity, anti-inflammatory, larvicidal and anti-inflammatory ...", [Online]. Available: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1018364724003331>
7. R. Joujeh, "Phytochemical Analysis, Total Phenolic Content, Hemolytic and Antihemolytic Activities of *Centaurea iberica* (Asteraceae)," Jan. 2020, doi: 10.37575/B/AGR/2068.